

ФІТОНОМЕНИ ЯК ЗАСІБ УВИРАЗНЕННЯ ТЕКСТІВ ВОЛОДИМИРА ЛИСА

У статті представлено лесеми, які репрезентують найменування рослин у творах Володимира Лиса, визначено специфіку номінації цієї лексико-тематичної групи та її місце серед лексичних засобів вираження авторського естетичного погляду на довкілля.

Ключові слова: номінація, лексема, флоронімени, твори Володимира Лиса.

Постановка наукової проблеми та її значення. Давньою за часом формування й цінною як джерело інформації про історію мови є флористична лексика, адже фітономени важливі з огляду на їх кількість та інформацію, яку вони містять, оскільки рослини споконвіку відіграють у житті людей важливу роль. На Поліссі здавна було багато відунів, знахарів, травників, які вміло використовували в боротьбі з хворобами арсенал природи.

Оскільки квіти і трави, дерева й кущі завжди були невід'ємною частиною життя українців, то флороніменам належить важливе місце і серед лексичних засобів вираження авторського естетичного погляду на довкілля. Твори письменників на волинську тематику, які часто стають зразком живої народної мови, також фіксують значну кількість фітономенив і термінів травництва [8; 9], що допомагає яскраво відтворити самобутність поліського краю.

Аналіз досліджень цієї проблеми. Найменування рослин на матеріалі багатьох мов розглядають у різних ракурсах: етимології, семантичній мотивованості, зв'язку з міфологічним і метафоричним світобаченням етносів, у плані їхньої ролі у складі фразеологізмів. Досліджують цей пласт лексики і в аспекті засобів словотворення та словотворчих типів, структурно-семантичних розрядів, а також у стилістичному та психолінгвістичному аспектах.

Попри велику роботу, здійснену в напрямі опису ботанічної лексики, багато питань все ж таки залишаються нез'ясованими, зокрема цікавим є вивчення фітономенив як засобу увиразнення прозових і поетичних текстів українських та зарубіжних письменників. У мовознавстві наявні лише поодинокі такі дослідження. Зокрема, Л. В. Оліференко [6] розглянула символіку фітонімів у ліричних творах Василя Стуса; І. І. Коломієць [3] – флоролексеми в українській поезії другої половини ХХ ст.: функціонально-стилістичний аспект; О. Ю. Дубовик [2] – образи флористики в художньому тексті (на матеріалі американської поезії ХХ ст.); Л. Е. Петрухіна [10] –

образи природи як стани екзистенції у поезії; В. В. Галайчук [1] – лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах.

Мета роботи полягає у з'ясуванні семантичного потенціалу фітономенів у творах Володимира Лиса.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування результатів дослідження. Чи не найголовнішою ознакою творів письменника є лексичний зріз текстів. Оригінальна з цього погляду і творчість Володимира Лиса, де автор широко використовує живу народну мову, що містить значну кількість діалектизмів, переважно лексичних. Серед них понад 50 номенів лише на позначення фітооб'єктів.

Світ рослин – невід'ємна частина творів «Століття Якова» та «Соло для Соломії». Головні їх герої – старожили поліського села Загоряни (Згорани), справжні хранителі народної мудрості та споконвічних знань. Вони втаємничені у народну медицину, знають лікарські рослини, народні прикмети та замовляння.

Наприклад, столітній Яків Мех має травницькі знання ще з юності, що дозволяє йому надати допомогу своїй незваній гості – наркозалежній дівчині Оленці, яка страждала від гострої абстиненції (наркотичної «ломки»): *«Спасіб... Він пригадав, як тітка Герасимиша дядька Івана од білої гарячки рятувала. А ще од лютої наврочниці...»*

Змусив, буквально силою влив до рота теплої посоленої води з настоєною ромашкою. А тоді настоянки оману, яку для себе приготував, бо ж кашель посеред літа невідомо чого став душити, дав напитися, поволі, між зубами звелів проціджувати...

З того дня він за трави взявся. І спосіб із травами од Герасимиши покійної, і ще дідівський, що рятував од ламання костей, од ревматизму та од глистів у голові, як у них в селі казали, – все перепробував» [4, с. 16].

Хоч у «Столітті Якова» письменник нечасто розповідає про знахарські практики загалом чи цілющі рослини зокрема, однак на початку роману (у вищезгаданому епізоді з лікуванням Оленки) перелічує доволі багатий лікарський «арсенал» досвідченого травника діда Якова: *«Гадості» він багато на ній перепробував. І цвїдрубал, і кропивицю лісову, розмай-траву, і квітушку цибуляну, і сік молодой бульби, на сироватці настояний, і той-таки ломикамін, що каміння дробить, але й кісткам і нутрощам помогти може»* [4, с. 17].

Героїня другого роману, поліська жінка з нелегкою долею – Соломія, прозвана «білою відьмою» [5, с. 189–190] аж ніяк не за навички народної цілительки, а скоріше за добру душу та лагідну вдачу, вміння ділитися з ближніми своїм багатим внутрішнім світлом. Любов Соломії до життя і вміння жити в гармонії з природою передалися їй ще в материнському лоні. Під час вагітності мати Соломії – Соломія-старша навідувалася до згоранської знахарки баби Луцихи, аби дізнатися про стать майбутньої дитини. У порадах старої віщунки можна побачити яскравий приклад народної психотерапії для вагітних, а саме релаксації через спілкування з

рослинами: «І вона сказала, що носить дитину, дасть Біг, таки донечку, випало їй у хороший час. То як **котики вербові** розпустяться, на котики більше дивись і очима гладь. А то й руками. На травичку диви зелену. Як зацвітуть садки, на цвіт, на бджоли й хрущі... Літо настане, квіточки польові покажи донечці, вона все бачитиме твоїми очима і твоею душею. І до першої **груші** чи **яблуні** прийди, добрі слова скажи» [5, с. 19].

Відомо, що візуальний і тактильний контакт із травами, деревами та квітами для корекції психоемоційного стану під час вагітності рекомендований фахівцями й у наші дні. Перебування на природі добре готує майбутніх породіль до пологів: шелест дерев і пташиний спів заспокоюють нервову систему, малюк отримує необхідний для нього кисень і вітамін D, котрий утворюється в організмі матері під впливом сонячних променів: «Соломія виконувала всі Настині накази. До **котиків** підходила і гладила, навіть щокою тулилася, відчуваючи лоскітливу прохолоду, на траву молоденьку, молочаєвими жовтими квітками густо всіяну, очі опускала. І навпаки, до цвіту очі підводила, як стали загоренські садки вкриватися білосніжним шумовинням. Свекруха дивувалася – чого то невістка посеред роботи – саджання **бульби** чи висаджування **димки** – на **яблуні** та **сливи** задивляється. Навіть одного разу, як ішла до тітки Мартохи, маминої сестри, за чимось, то коло садка Ратенців (десь із північних країв у село пристали) – чи не найпишнішого в селі, хоч і були господарі не вельми багаті – спинилася і довго на цвіт, над яким гули бджоли й джмелі, видивлялася» [5, с. 20].

На тлі описаного різновиду народної психотерапії спостерігаємо детальний опис рослин поліського краю – не лише звичних, які росли чи не біля кожної хати, але й більш екзотичних на той час: «До панського саду тоже ходила, там, окрім **яблунь, слив, вишень**, росли чудернацькі дерева – **шовковиці** й незнані в їхніх краях **абрикоси**» [5, с. 20].

Докладний опис садових рослин трапляється і в «Столітті Якова»: «Від Гнатового хутора в лісі тепер не лишилося й сліду. Місце тільки осталося. Невеличкий горбок, де стояла хата. Усе поросло чагарником – **терен, лоза, ведмеді**... Али рештки саду ще були. Сад вже давно не родив. Дві старі розсохлі **яблуні**, старезна, пригнута до землі **груша**. Поміж ними, правда, молодші, з коренів та насіння вирослі, али вже **дички**» [4, с. 88].

З яблук головний герой цього роману готує сік, яким частує свою доньку за прочитаний лист від сина, що проживає далеко в Пермі. Далі читач дізнається про поетапний рецепт цього нехитрого, однак корисного напою: «Яків, звісно, Нінці за письмо й читання подякував, власноруч приготвленим **яблучним соком** пригостив. Ще стачило сили за день десяток чи й більше яблук втерти на старій тертці, видушити сік крізь марлю та дати настоятися – ціла літра получилася, упрів, довго віддихувався, робив перерви, али от він, чуть-чуть цукру добавив і, як каже його онука Ганна, –люксово вийшло» [4, с. 96].

Дерева та квіти, здатні розвіяти тугу та неспокій, стають у пригоді Соломії-молодшій: *«Од Тараса останнє письмо було десь за місяць перед війною. Авжеж, на весняного Миколая. У листі брат прислав якусь тамтешню засохлу квіточку. Як вона зветься, Тарас і сам не знав, али вона йому сподобалася. Писав, що в степу вирвав, на ученіях. Бабуся порадили помаленьку намочити квітку в холодній воді, мовляв, запахне. І квітка справді запахла – дивно й терпко, наче вдихнула краплю вина, чимось приправленого, якоюсь травою. На **джмелівку** їхню ще був схожий запах»* [5, с. 68].

У романі спостерігаємо цікавий різновид ворожіння головної героїні на судженого, пов'язаний із деревом вишні: *«На Катерини рано-ранечко встала, пушла в садок і, щоб ніхто ни побачив, зрізала **вишневу** гілочку. Перед тим проказала і слова молитви, до Богородиці звернуті, а потім і свої, заповітні:*

– Подаруй, матінко, для серця мого втіху, пригорни ясним сонечком та вітерцем тихим. У тебе прошу, свята Катерино, і в тебе, преподобна Маланко.

Так промовлела, бо ж гілку у воду належало поставити. І якщо розквітне, зацвіте до Маланки, то судилося цього року весільний вельон вдягнути, як гілочка вишнева, у біле вбратися» [5, с. 91].

Ворожіння на свято великомучениці Катерини (7 грудня) за допомогою вишневої гілочки доволі поширене, поряд із більш відомими на сьогодні ворожіннями на свято Святого Андрія Первозваного (Калита – 13 грудня), на Святвечір (Коляда – 6 січня), напередодні свята преподобної Меланії (Меланки). Щодо вишні, то ні в кого не виникне сумніву, чому саме це дерево за українськими традиціями поруч із вербою та калиною символізує дівочу красу, молодість, чи більш влучно – дорослішання. Саме вишневий садок в українському фольклорі зазвичай уособлював романтику першого кохання, був свідком побачень молодих пар, відтак зрозуміло, чому саме вишні дівчата довіряли визначати своє майбутнє.

Мають місце в романах В. Лиса і згадки про овочі, що були найбільш поширені у Згоранах. Подекуди автор описує місцеві кулінарні рецепти й деталізує раціон поліщуків у різні часи. Особливе місце в ньому займала картопля (бульба) – відома як «другий хліб» українців чи не у всіх регіонах: *«Їжею були кисле й свіжовидоєне молоко (в кого були корови), зрідка шкварки, себто печене сало, хліб, вмочений у тук, сало сире, ще рідше – яєшня, а найчастіше – **картопля з рослинною олією**, картопля з олією, в якій у сільській крамниці зберігалися оселедці, яку купували загоренські бідняки, **картопля з цибулею** й картопля, яку просто вмочали у сіль»* [5, с. 125–126].

У романі «Соло для Соломії» про цей найпопулярніший овоч на Поліссі з гумором оповідає місцевий згоранський панотець, покликаючись на творчість Тараса Шевченка: *«Коли ж Соломійка якось не приходить на ці їхні посиденьки, отець Андроній тривожиться і рушає до її оселі. Може,*

захворіла? Ні, вона здоровенька. Сидить на подвір'ї на колоді і чистить ножиком молоду **бульбу**» [5, с. 44].

У цьому ж романі автор згадує про найбільш культивованій вид бобових – квасоллю, яку мешканці Згоран називають «горох»: «Луциха, на щастя (бо вдруге Соломія навряд чи пішла б), була вдома, лущила горох, як по-місцевому звали також квасоллю [5, с. 16]. Вона геть до всього береться – прати, лушити **горох-квасоллю**, різати **зело...**» [5, с. 31].

І, звісно ж, автор не міг не згадати про улюблені поліські ягоди: чорницю, малину, журавлину та ожину (відому як «ведмеді»). Без клопіткого збирання цих ягід важко уявити життя місцевих мешканців: «...В нас ще цілий десяток є, тих банок. І не тико з **малиною**, а й з **ведмедями та чорницею**. І **журавлини** кисленької заготовили» [5, с. 250].

В одному з епізодів роману Соломія пояснює своєму коханому – німецькому партійному уповноваженому Вадиму, чому в Згоранах ожина має таку дивну назву, пов'язану із великим лісовим звіром: «То в тому ж самому гайку, то в ліску за річкою, то вийшла за село, а він на бричці до справжнього лісу повіз, казав – на пізні **ожини** натрапив. Пуся кохання назбирали повні жмені, вже перестиглі, але смачні, й, сміючись, годували одне одного. І цілувалися губами, за якими були повні роти ягід. Соломія сказала, що по-їхньому ції ягоди **ведмедями** зветься. Вадим дуже здивувався, допитувався, чого так. Соломія ни знала, сказала, мо', того, що такі великі й трохи волохаті, декотрі з ворсинками» [5, с. 234].

У романі «Соло для Соломії» чорниці використовують не лише для приготування варення, а й квасу з березового соку. Саме цим напоєм одна з героїнь твору – Руфіна – пригощає радянського лейтенанта-зенітника: «І під вечір сама принесла квасу, на березовому соку впереміш з **чорницями** настояному» [5, с. 150].

Як відомо, ягоди чорниці мають безліч цілющих властивостей, адже містять вітамін С, залізо, каротиноїди, дубильні речовини й антоціани. Завдяки останнім чорниця позитивно впливає на гостроту зору, зміцнює сітківку ока. На цьому робить акцент головна героїня «Соло для Соломії», збираючи гостинці для чоловіка, якого кохала в молоді роки, – Григорія, хворого на глаукому: «У дорогу взяла спечених коржиків, **яблук**, що з осені зосталися, баночку **огірків** і баночку **сливового** варення. Ну, й баночку **чорниці** з цукром, од очей помагає, мо', хоть якось pomoже» [5, с. 354].

Письменник згадує також про деякі види квітів та дикорослих рослин і зазначає, що в сучасних Згоранах квіти продовжують називати полонізмом «к'яти»: «Щоденно ішла на лужок, приносила звідти квіти (**к'яти**, як казали в їхньому селі ще на польський манір) і ставила в банку» [5, с. 43].

Описуючи вроду молодії Соломії, автор роману вдається до порівняння її з квітами «білого горошку» та «ружею-циберкою», подібність до яких героїні надавали барва й візерунок її вбрання: «Соломія ... була схожа й на пташку, що от-от має злетіти увись, й на дивну, розквітлу наче

саме до сьогоднішнього дня квітку, може, білий **горошок**, який, правда, розквітає пізніше, а може, **ружу-циберку**, котра має по краях пелюсток такі самі синюваті краплини-підсвітки» [5, с. 160].

У розділі, в якому йдеться про тяжку працю Соломії у колгоспі, є епізод, пов'язаний з випадками, коли радянська влада особливо жорстоко карала колгоспниць за «расхищення» – спроби взяти на колгоспному полі кілька овочів чи жменю зерна для прогонування дітей. На очах у Соломії була покарана і її односельчанка, після чого головна героїня роману «стала носити з поля виполотий бур'ян» [5, с. 260]: «Як перестрів перший раз Басюта, звелів висипати на землю. І нерозуміюче дивився на **пирій, осот, деревій, подорожник, золотисту плутаницю**. Перетрусив, а тоді до Соломії:

– Що, знущатися надумала?

У Соломії здивовані очі:

– А що, й цеє нимона нести? То я ни буду. Свині, думала, дам, а як нимона, то й нимона.

– Свиня твоя **пирій** хіба їсть?

– Та вона у мене сільська, неперебірлива...» [5, с. 261].

У проаналізованих творах Володимира Лиса вжито 52 лексеми на позначення об'єктів флори. Вони утворюють такі семантичні підгрупи: 1) назви дерев, кущів та їхніх плодів (наприклад: *вишня, груша, слива, шовковиця, абрикоси, терен, лоза, котики*); 2) назви лікарських рослин (наприклад: *ромашка, оман, цвйдрубал, кропивиця лісова, розмай-трава*); 3) назви дикорослих рослин (наприклад: *ведмеді, горошок, ружа, пирій, осот, деревій, подорожник, плутаниця*); 4) назви городніх рослин (наприклад: *горох, квасоля, бульба, огірки*).

Деякі з них – типові західнополіські найменування рослин. Їх фіксуємо й в інших говірках Шацького району (згадані у творі Згорани – одне із сіл цього району), наприклад: **бульба** 'картопля (*Solanumtuberosum L.*)' [7, с. 36], **ведмеді** 'ожина звичайна (*Rubuscaesius L.*)' [7, с. 39], **ружа** 'рожа (*Malva L.*)' [7, с. 161].

Вживання таких діалектизмів у прямій мові допомагає створити більш чітку мовну характеристику персонажів, типізувати характери представників різних суспільних верств і вікових груп. Більшість діалектизмів сприяє відтворенню місцевого колориту та реального життя селян зі всіма деталями.

Висновки та перспективи дослідження. Обидва романи Володимира Лиса вибудовані на частотному вжитку західнополіської говірки с. Згорани, що дає змогу відчутти неповторну мовну атмосферу Полісся на зламі епох. Мовлення жителів Згоран дозволяє пізнати людські характери, яскраво ілюструє побут, природу, звичаї та світогляд поліщуків. Не менш важливе значення для відтворення національної картини світу мають флоролексеми, вдало використані В. Лисом у художньому тексті, – як західнополіські діалектизми, так і їхні літературні відповідники.

Органічно вплітаючись у канву авторської оповіді, вони не тільки увиразнюють текст, а й допомагають відтворити регіональний колорит і з'ясувати мовну характеристику персонажів.

Список використаної літератури

1. Галайчук В. В. Лексичні одиниці мікросистеми «Рослини» в українських фольклорних текстах : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / В. В. Галайчук. – Львів, 2004. – 19 с.
2. Дубовик А. Ю. Образы флористики в художественном тексте (на материале американских поэтических произведений XX в.) : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / А. Ю. Дубовик. – Одесса : ОГУ имени И. И. Мечникова, 1997. – 240 с.
3. Коломієць І. І. Флоролексеми в українській поезії II половини XX століття: функціонально-стилістичний аспект : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / І. І. Коломієць. – К., 2003. – 18 с.
4. Лис Володимир. Століття Якова / Володимир Лис. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2010. – 240 с.
5. Лис Володимир. Соло Для Соломії / Володимир Лис. – Харків : Клуб Сімейного Дозвілля, 2013. – 368 с.
6. Оліфіренко Л. Символіка фітонімів у ліричних творах Василя Стуса / Леся Оліфіренко // Рідна мова : освітній кварталник Українського вчительського товариства. – Валч (Польща), 2013 – № 19. – С. 31–35.
7. Омельковець Р. С. Словник ботанічної лексики західнополіських говірок / Р. С. Омельковець. – Луцьк : Іванюк В. П., 2009. – 220 с.
8. Омельковець Р. С. Назви лікарських рослин у творах Лесі Українки на волинську тематику та їх сучасні відповідники / Р. С. Омельковець // Науковий вісник ВДУ : Філологічні науки. – Луцьк, 1999. – № 15. – С. 123–125.
9. Омельковець Р. С. Номінація флори в творах Лесі Українки / Р. С. Омельковець // Волинь філологічна: текст і контекст. Лінгвостилістика XXI століття: стан і перспективи : зб. наук. праць / упоряд. І. П. Левчук. – Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. – Вип. 17. – С. 225–235.
10. Петрухіна Л. Е. Образы природы как станы экзистенції у поезії (теоретичний аспект) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Л. Е. Петрухіна. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2000. – 194 с.

Омельковець Руслана. Фитонимы как средство усиления выразительности текстов Владимира Лиса. В статье представлен достаточно большой набор названий растений, которые встречаются в произведениях Владимира Лиса, определена специфика номинации этой лексико-тематической группы. Флоронимы образуют богатую в репертуарном плане тематическую группу лексики, степень репрезентации и номенативная вариативность десигнатов которой разные. Флоронимы, представленные в произведениях Владимира Лиса, можно разделить на несколько лексико-семантических подгрупп: названия деревьев и кустов, лекарственных, дикорастущих, травянистых растений.

Ключевые слова: номинация, лексема, флоронимы, произведения Владимира Лиса.

Omelkovets Ruslana. Phytonomen as a Means of Enhancing Expressiveness in the Texts by Volodymyr Lys. This paper presents a large set of plant names, identified in the works by Volodymyr Lys. The study reveals the specificity of the nomination of this lexico-thematic group and defines the floronomen forms as a separate thematic group of vocabulary,

rich in connotations. The level of representation and the nomenclature variability of the designations are diverse. Floronomen, found in the works by Volodymyr Lys, can be clasified into several lexico-semantic subgroups: trees and shrubs, water, medicines, wild herbs and ornamental plants.

Key words: nomination, lexeme floronomen, works by Volodymyr Lys.

Стаття надійшла до редколегії 09.10.2017